

з мережею автобанів та готелів) – так само. І жодна іронія харизматичних інтелектуалів на взір щойно згаданого М. Рябчука: “Бігме, не знаю, що це таке” (дослівно – з ефіру “Бі-Бі-Сі”), потреби в національній ідеї, на жаль, не компенсує. Поготів – коли люди звичайні, прості, “вбогі духом” (навіть вони!) відчують її присутність; що вона таки є, лиш не вербалізована, не *сформульована адекватно*.

Тричі акцентую курсивом, тому що національну ідею неможливо придумати, вигадати, запропонувати факультативно, “від ліхтаря”, на якийсь-там третейський конкурс чи кастинг. Її варто відчитати з відкритої Книги, єдиної в цьому роді, бо ніде більше упродовж кількох століть із такою впертістю й спадкоємністю не фіксувалися всі: “романтичні” й “реалістичні”, “великі” й “недужі”, “правильні” й “неправильні”, але завжди – українські, інтенції українського духу – із відкритої Книги української літературної класики. І нема на те ради, окрім як – відчитати її *по-франківськи*. Втім, це вже тема багатьох (сподіваюсь) майбутніх досліджень.

Література:

1. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст (Франківський період). – К., 1992.
2. Сковорода Г. Літературні твори. – К., 1972.
3. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко. – К., 2006.
4. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
5. Чопик Р. Ессе Номо: Добра звістка від Івана Франка. – Львів, 2002.

Тетяна Равчина (Львів)

Ідеї навчання і виховання у творчій спадщині Івана Франка

Велична постать І. Франка, його творчий доробок викликають велику шану не тільки в українського народу, а й за межами нашої держави. Його спадщина охоплює розмаїття проблем із різноманітних сфер науки й суспільного життя. До питань освіти І. Франко виявляв великий інтерес і вважав її могутньою зброєю народу у боротьбі за свободу, соціальне й національне визволення. Якщо уважно дослідити доробок мислителя, то можна помітити, що педагогічні ідеї пронизують більшу частину його суспільно-політичних, публіцистичних статей, наукових праць, художніх творів. На перший погляд стає дивним, що І. Франко не був безпосереднім фахівцем з педагогіки, жодного дня не працював у середніх освітніх закладах та не мав відповідного педагогічного досвіду. Проте у своїй спадщині він підсилив значущість і висвітлив суть головних педагогічних проблем.

Насамперед І. Франко глибоко розкрив психологічну природу дитини, учня, без знання якої педагогічний вплив у навчанні й вихованні не має сенсу й приречений

на жакливі помилки, що калічать життя молоді особистості у майбутньому. В оповіданнях “Грицева шкільна наука”, “Малий Мирон”, “Оловець” автор з любов’ю показав глибокий внутрішній світ дітей, відкритих до реальної дійсності та інших людей, щирих, безпосередніх і самобутніх. На думку І. Франка, усім їм притаманна потреба до пізнання, здатність спостерігати за природними явищами, поведінкою дорослих і бачити нове, незвичне. Проте вагомий недолік багатьох батьків і вихователів виявляється в тому, що вони неспроможні проаналізувати рівень розвитку дитини, відчути й зрозуміти її внутрішній стан, переживання, прагнення, мотиви поведінки, унаслідок чого вдаються до негативних оцінок, пригнічують особистість за будь-яку помилку чи провину. Малому Грицеві з твору “Грицева шкільна наука” навчання здається складною, а тому нецікавою справою. Проте страждає від такого гніту не тільки він, а й вісімнадцять з тридцяти дітей. Хоча вони з великою радістю біжать на пасовище, де відчувають себе вільними, безпосередніми, розкриваються, спостерігаючи багатство рідної природи. Автор не робить готових висновків, проте дає читачеві змогу зробити висновок, що кожна дитина розкриває свої здібності, виявляє своєрідне мислення у психологічно комфортному для неї середовищі [див.: 1: т. 16: 177–183].

В оповіданні “Малий Мирон” І. Франко з теплотою й одночасно з болем розкрив багатство внутрішньої природи малого хлопця, його невпинний потяг до пізнання й самостійного відкриття нових таємниць, що їх не зауважують або й притлумлюють батьки [див.: 1: т. 15: 65–71]. На прикладі цього хлопця автор показав своєрідність дитини, котру не сприймають батьки, однолітки, дорослі, її відмінність від інших. Несхожість на інших не стає позитивною особливістю хлопця, а, навпаки, лякає усіх і насамперед саму дитину. І. Франко детально описав цікавий внутрішній світ малого Мирона, його здібності, що виявляються у ретельному спостереженні за кожним рухом і подихом природи, вияві подиву й радості під час відкриття таємниць, і нібито збоку дивується, наскільки байдужі, неухважні й обмежені дорослі, які пригнічують дитину, вважаючи її дивною й недостатньо розумною. Автор постійно вдається до педагогічного підтексту. Висвітлюючи глибокий пізнавальний інтерес хлопця, він наголосив на його відкритості до світу, людей, безпосередності почуттів, м’якості характеру, що засвідчують його моральність, складають підґрунтя його духовності. Ця думка ще більше підтверджується, коли автор з великим болем показує страждання хлопчика, який не отримує підтримки серед рідних і з наполегливими зусиллями намагається догодити їм, заслужити їхню любов.

В оповіданні “Оловець” Франко-психолог розкрив ірраціональну, неусвідомлену поведінку дитини, що не завжди відповідає її реальним мотивам, а тому педагогам важко її проаналізувати [див.: 1: т. 15: 72–84]. Головний герой оповідання знайшов олівець, що належав його другові Степанові, хоча не бажав цього відкрито визнавати навіть для себе. Упродовж опису цієї історії автор розкрив ті почуття, що їх переживав хлопець, докори сумління, котрі викликали у нього відчуття сорому й гострий біль. І. Франко дає змогу читачам, майбутнім учителям, педагогам

спостерігати за внутрішньою боротьбою мотивів, за стражданнями хлопця. Жах перед жорстоким учителем, який сильно побив Степана за втрачений олівець, усвідомлення власної провини і страх визнати її страшенно гнітили хлопчика. У цей час його вже не цікавив олівець, натомість він став тягарем, якого учень хотів позбутися. Читаючи це оповідання, можна відчутти підтекст автора, який, показуючи глибокі переживання, підводить читача до думки про те, що хлопчик у цьому віці ще неспроможний дати моральну оцінку своїм діям і самостійно прийняти рішення, а тому потребує педагогічної підтримки й допомоги. Отож, учителі, виконуючи вибір педагогічних дій, повинні насамперед враховувати мотиви поведінки учнів, що їх вони не завжди усвідомлюють, а не брати до уваги лише зовнішні форми їхньої поведінки.

В оповіданнях І. Франко неодноразово наголошував, що кожній дитині притаманне власне індивідуальне мислення, яке формується через аналіз власних спостережень і практичних дій. У них простежується думка, що учень не може засвоїти готову істину, якщо самостійно не відкриє її для себе та не дійде до власного висновку. Приміром, малий Мирон любить бігати по зелених луках, між високими берегами річки, вдивлятися в природні об'єкти, дивуватися будь-якому явищу природи і самому шукати розуміння їхньої сутності [1: т. 15: 66]. Шляхом міркування він доходить висновку, що сонечко – лише невелика дірка, прорізана в небі. Таких суджень багато. І. Франко показує, що учень самостійно творить знання в процесі індивідуального аналізу результатів спостереження, що, без сумніву, не відповідають, а іноді суперечать науковим знанням. Отже, дорослим варто підтримувати й розвивати власний шлях мислення, а не заперечувати або дивуватися міркуванню дитини.

У наукових працях і художніх творах І. Франка зазнали глибокого аналізу ідеї виховання. Освіту, навчання й виховання він розглядав як нерозривний процес. І. Франко глибоко зазирнув у суть процесу виховання, висвітлив психологічну природу цього процесу як взаємодію дорослих з вихованцями, проаналізував особливості педагогічного впливу на особистість. З демократичних позицій він розглянув питання мети, завдань, змісту, методів виховного процесу, наголошуючи на необхідності гармонійного, всебічного розвитку особистості. На нашу думку, заслуговує на увагу Франків аналіз суті й механізмів виховного впливу дорослих на розвиток дитини, що на той час та й сьогодні залишаються поза увагою багатьох учителів і батьків.

У багатьох працях і художніх творах І. Франко критикував помилки у вихованні молоді внаслідок ігнорування закономірностей реальної природи цього процесу. Обмеженість і недолік багатьох учителів і батьків виявляється у директивному тиску на особистість, односторонньому пристосуванні її до соціальних норм поведінки. У педагогічних працях І. Франко показав, що дорослі переважно підганяють розвиток дитини до чітко визначених стандартів, зразків поведінки без урахування своєрідності її психіки, потреб, набутого досвіду. Їхні вимоги беззаперечного підкорення без усвідомлення учнями сутності й необхідності виконання соціальної

норми гальмує розвиток особистості. Найгірше нав'язування педагогами й батьками стереотипів поведінки, що відповідають їхнім очікуванням, сприяє формуванню у дитини почуття страху, неприязного або негативного ставлення до дорослих. За такого підходу, як ми бачимо у творах І. Франка, в учнів розвивається невільна, суперечлива поведінка, за якої виникає розходження між зовнішніми діями й внутрішніми чинниками. Дотримання такого механізму у вихованні веде до негативних наслідків: дитина беззаперечно виконує усі вимоги дорослих, а в душі відчуває озлобленість, виявляє жорстокість у поведінці з іншими.

В оповіданні “Малий Мирон” батьки вимагають від сина дотримання стандартних зразків поведінки. Питання, що ставить їм хлопчик, спостерігаючи природні явища, викликає у них подив і хвилювання, адже інші діти цього не роблять, і відповіді на ці питання вони неспроможні. Наприклад, під час обіду, коли мати подавала на стіл смачну капусту, Мирон замислився, дивлячись на образ Божої Матері, й забажав сказати щось розумне, оскільки в кімнаті панувала тиша. Він поцікавився, “чому Свята Матінка дивиться, дивиться, а капусти не їсть?” [1: т. 15: 70]. Ця допитливість, безпосередність поведінки хлопчика й бажання догодити дорослим викликали загальний сміх і нагану матері. А хлопчик знову заплакав, міркуючи, чому він не думає “так, як люди”. Аналізуючи поведінку батьків, читач переконується, що вони нав'язують хлопчикові думку про його нездатність мислити, при цьому не тільки пригнічують його, а й переконують у правдивості цього твердження, гальмують його активність і вільну поведінку. Внаслідок цього хлопчик доходить висновку, що не вміє мислити, втрачає віру в себе, інтерес до докільля, відчуває страх перед іншими. І. Франко відкрито підсумовує, які можливі результати такого виховання нетямучих батьків, коли вони вимагають від хлопця такої поведінки, як у людей, подавляючи його нахил до своєрідного: “Що з нього буде? Який цвіт розів'ється з цього пупінка? Се й проповісти не тяжко. [...] Із малого Мирона вийде кепський господар або, що гірше, не доразу приголомшена живість та прудкість характеру попре його до злого, не можучи розвиритися на добро, – стане він забіякою...” [1: т. 15: 70].

У зазначеному творі, а також в інших працях І. Франко відстоює думку, що кожна дитина визначається своєрідністю, самобутністю, і намагатися змінити цю природу відповідно до конкретних еталонів є значною помилкою вчителів. Проте головне призначення навчання й виховання – це розвивати цю природу, здійснювати педагогічні впливи крізь призму цієї своєрідності з опорою на позитивні риси особистості, її потреби. Ця ідея добре простежується також у творі “Борис Граб” [див.: 1: т. 18: 177–190]. Педагог повинен вивчати індивідуальний шлях мислення учнів, підтримувати й розвивати його у необхідному напрямі, але в жодному разі не гальмувати. Інакше він блокуватиме розвиток пізнавальних здібностей і соціальних рис. Велике значення, на думку І. Франка, має ставлення педагогів, батьків до дітей, учнів, їхня віра у здібності особистості, підтримка позитивних рис.

Особливо гостро І. Франко критикував жорстокість дорослих, що ніяк не сумісна з поняттям виховання. В оповіданнях “Трицева шкільна наука”, “Отець-

гуморист” автор показав моделі жорстокої поведінки учителів, які не тільки порушували педагогічну етику, а й відкрито знущалися з дітей. Словесне знущання над учнями, тілесні покарання, агресивні погляди й крики принижували гідність дітей, гальмували їхні розумові процеси, морально знищували їх, убивали їхню самоповагу, закладали підґрунтя озлобленої поведінки. У попередньому слові до брошури Х. Зальцмана “Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми” І. Франко зауважив, що погрози, бійка, лайка були поширеними способами педагогічного впливу в сім’ях і школах. У дорослих сформувалася установка, що дітей треба карати, бити, залякувати, тому що нічого доброго з них не вийде [1: т. 32: 153]. Навіть у Святому Письмі сказано: “Карай свого сина від молодості, то будеш мати спокій у старості” [1: т. 32: 153]. У Польщі вчені люди, письменники також підтримували різку й батіг як головні способи виховання учнів. І. Франко зазначав, що несправедливі, нерозумні вчинки батьків, учителів скривджують м’яку дитячу душу, спричинюють сором, страх, незаслужене терпіння, а найголовніше – наносять значну шкоду соціальному розвитку особистості. Жорстокість, іноді заслужені покарання, на його думку, не вчать дитину моральності, роблять її підступною, хитрою, гіршою.

Видатний педагог розглядав процес виховання не як односторонній вплив дорослого на дитину, а як їхню взаємодію, у процесі якої вчителі виявляють повагу до дитини й тим стимулюють її до такої ж поведінки. У зазначеній праці І. Франко стверджував, що і дорослі, й діти рівноправні партнери, які взаємно потребують шани до їхньої гідності. Він відстоював і розвивав думку швейцарських педагогів Песталоцці й Баздо про те, що з дітьми необхідно поводитися лагідно, щиро й розумно як з рівними, приймати їхній спосіб мислення, розуміти їхні потреби [1: т. 32: 154]. На його думку, таким способом можна виховати чесних, справедливих, розумних, вільних людей. Отож, бачимо, що І. Франко відстоював гуманістичні ідеї виховання й навчання, що співзвучні з сучасними підходами і актуальні для сьогоденної теорії й практики освіти. Він неодноразово у багатьох творах наголошував на шанобливому ставленні педагогів до особистості кожного учня, розумінні та підтримці їхніх думок, потреб, створенні умов, де б дитина не відчувала страху. Саме етика поведінки дорослих, дотримання моральних принципів забезпечує формування в учнів моральних рис, дає їм змогу розвивати свої здібності. Застосовуючи сучасні педагогічні поняття, можна сказати, що І. Франко відстоював суб’єктно-суб’єктні стосунки вчителів і учнів у навчанні й вихованні, а педагогічний вплив розглядав як рівноправну взаємодію з опорою на своєрідність внутрішнього світу, на рівень розвитку учнів.

Якщо вдумливо читати педагогічні праці й художні твори І. Франка, то можна відкрити для себе механізми, методи, прийоми недирективного, демократичного виховання учнів. Аналіз робіт показує, що автор виокремлював значення психологічно-комфортного освітнього середовища для розвитку, виховання й навчання учнів. На відміну від о. Телесницького з оповідання “Отець-гуморист”, який шляхом

маніпулювання учнями, застосування злого гумору, іронії створював напружене, гніточе, небезпечне для їхнього позитивного самопочуття середовище, вчитель Міхонський з твору “Борис Граб” послуговувався стилем захоплення усіх спільною творчою діяльністю. Замість гальмування розумових здібностей учнів він забезпечував позитивні умови для їхнього успішного навчання або, користуючись сучасною термінологією, фасилітував навчально-пізнавальну діяльність, тобто спонукав до мислення кожную особистість, щоби знання були здобутком її натхненної праці [1: т. 18: 178–179]. Саме на прикладі діяльності вчителя І. Франко показав, що позитивне освітнє середовище виявляється у залученні усіх учнів до власного міркування, пошуку свого бачення наукових положень, вироблення особистісного ставлення до знань. Головне, що вчитель уважно ставиться до кожного гімназиста, показуючи свою віру в його здібності. У вихованні також важливо не тільки навчати мислити, а й вправляти у моральних вчинках, привчати до вияву почуття відповідальності за власну поведінку, точності й економії у діях, гармонії та естетичності у рухах, поєднувати навчання з фізичною працею. Розкриваючи ці якості вчителя Міхонського, І. Франко водночас наголошував на необхідності всебічного й гармонійного виховання молоді.

У зазначеному творі влучно розкрито метод прикладу у вихованні учнів, особливо якщо таким прикладом є вчитель. Автор упродовж розгортання сюжету показав, як зовнішній вигляд вчителя, його методика навчання, гармонійність поведінки, увага до учнів і переживання за їхній успіх спонукає Бориса Граба до його наслідування, до наполегливої праці, захоплення навчальним процесом, до систематичної роботи над собою. І. Франко зазначав, що, показуючи власний приклад, учитель Міхонський “з педантичною строгістю додивлявся до того, як ученик стоїть при таблиці, як держить крейду, як маже губкою, як кланяється, – і не вважав зайвим по десять раз на кожній годині навчати учеників методичності, повільного, але ясного думання, точності й економії у всіх рухах, поступках і ділах” [1: т. 18: 178]. У багатьох працях, зокрема у творі “Борис Граб” І. Франко наголошував, що від учителів, від їхньої поведінки, від ставлення до учнів залежить процес виховання, моральні риси учнів, їхні вчинки. Голосуючи проти виключення з гімназії учнів за пияцтво та гру в карти, Міхонський говорив, що не схвалює цих учинків, проте зазначав, “що всьому тому в великій мірі винні ми самі, ми, вчителі. Займіть, зацікавте хлопця наукою, давайте йому з себе приклад справді духового, відданого науці життя, то він прилипне до вас усею душею і не подумає навіть про п’янство й карти” [1: т. 18: 189].

У працях І. Франко неодноразово відстоював думку, що виховання – це опосередкований вплив на особистість шляхом, як вже зазначалося, забезпечення психологічно-комфортних умов для її позитивного самопочуття в навчальному закладі, що стимулюють і пізнавальну, й соціальну активність учня, ненав’язливо спонукають до наслідування позитивних учинків, вдумливої самоорганізації власної поведінки. Опосередкованість впливу вчителя на учня виявляється в організації

різноманітних видів діяльності, вибіркового застосуванні педагогічних методів відповідно до природних особливостей учня, до конкретної ситуації. Аналізуючи педагогічні твори І. Франка, доходимо висновку, що моральну, добродійну людину можна виховати, якщо залучати її до міжособистісної взаємодії, організованої на засадах поваги й довіри, розвивати з нею гуманістичні стосунки, залучати до діяльності, в якій вона набуває досвіду позитивних вчинків. Досягнути цього можна, якщо методи педагогічного впливу викликають в кожного учня самоповагу, віру в себе, підкріплюють його позитивні вчинки, зумовлюють почуття сорому за порушення соціальних норм, шкільних правил, спонукають до самовдосконалення.

У творах І. Франка педагог може знайти багато цікавих методів виховного впливу, котрі активізують внутрішні сили особисті у напрямі до досягнення успіху. Приміром, методичний прийом прихованих висловлювань дуже дієвий як стимул, спонукання особистості до зміни або вдосконалення власної поведінки. Цей прийом полюблив застосовувати вчитель гімназії Міхонський. Одного разу він викликав Бориса до дошки. Хлопець дуже переживав і хотів робити все так, як любив учитель. У цей момент Міхонський, посміхаючись, хоча хлопець цього не бачив, сказав: “А з нього може вийти славний хлопець!” [1: т. 18: 181]. Ці слова він промовив ніби сам до себе, але так, щоб чув цілий клас. Борис відчув велику радість та водночас сором за незаслужене схвалення, а тому доклав значних зусиль, щоб успішно виконати завдання, за що отримав похвалу. Важливим методом підсилення позитивної мотивації поведінки, навчання особистості є авансування успіхом. Наприклад, після того, як Борис прочитав “Одіссею”, вчитель запропонував йому прочитати книгу знову, щоб знайти другу її половину. Таке завдання викликало велике здивування у хлопця, оскільки він не зрозумів причини повторного читання. Борис два дні не міг взятися до читання. Усвідомлюючи внутрішній стан гімназиста, Міхонський звернувся до нього: “Адже я знаю, що такий розумний хлопець, як ти, як прочитає таку розумну книжку, як “Одіссея”, то мусить знайти й другу половину...” [1: т. 18: 183]. І знову розмова вмить підштовхнула Бориса до повторного, вдумливого читання.

Велике значення для виховного впливу вчителя, на думку І. Франка, мають переконання, а не накази й напучування. Цей метод зорієнтований на розвиток уяви особистості про необхідні вчинки, захоплення її ідеєю шляхом аргументів, пошуку позитивних моментів і критичного аналізу негативних. Для вчителя важливо говорити правдиво й упевнено, надихаючи учням свою віру у власні твердження. Тоді такі заклики мають зворотний відгук і спонукають учнів до відповідних дій. Важливим методичним прийомом переконання є створення в уяві учнів позитивних очікувань. З метою формування в учнів позитивної установки на навчання у гімназії Міхонський звертався до них такими словами: “Головна річ у тім, аби ви навчилися володіти своїм мізком. [...] Так і гімназія вчить вас володіти духовними органами, виробляє пам’ять, порядне думання, систематичність, а нарешті критичність. Отсе мета гімназії. Гімназія – се та ж гімнастика, лише на широкій, духовій основі” [1: т. 18: 179]. З прикладу педагогічної діяльності Міхонського ми можемо

бачити значну виховну силу такого методу впливу, як навіювання. Саме словом він захоплював гімназистів, зачаровував їх певними ідеями, в які вони починали вірити, не вимагаючи ніяких аргументів. Навіюючи Борису думку про необхідність самостійного мислення, вироблення власних поглядів, естетичних смаків, він говорив: “Не читай того! Вчися дивитися на природу, на твори людської штуки, але дивитися власними очима, не крізь окуляри ніяких псевдоестетичних формул. Чим більше будеш їх бачити, чим докладніше їм будеш придивлятися, чим ліпше будеш пізнавати їх техніку та загальні закони психології, тим краще виробиться твій смак. А отакі естетики – то властиво лише школи для вироблювання говорючих сорок та попугаїв, сморгонські академії, де вчать медведів танцювати – всіх на один лад і всіх без тями” [1: т. 18: 187–188]. На прикладі позитивних образів учителів І. Франко відстоював ігровий рівень спілкування з учнями. Хоча він конкретно не назвав його, проте показав, як важливо, крім ділового рівня, застосовувати таке спілкування, що наближене до досвіду учнів, що імітує їхнє мовлення. І Омелян Ткач (“Учитель”), і Міхонський (“Борис Граб”) поважають своїх учнів, застосовують позитивний жарт, намагаються показати взаємну схожість. Якщо вони і застосовують осуд, то він не принижує гідність дитини, не викликає образи, а навпаки, стимулює її до вияву позитивної поведінки. На протигагу майстерним учителям І. Франко змальовував також типові образи єзуїтських, жорстоких учителів (“Оловець”, “Отець-гуморист” тощо), які також жартували, ставали нібито на позицію учнів, проте в цьому часто відкрито виявлялася іронія, сарказм, неповага до учнів, агресія.

Отже, з педагогічних праць, де І. Франко зобразив майстерну педагогічну діяльність справжніх учителів, можна почерпнути зразки різноманітних прийомів позитивного, ефективного педагогічного впливу на учнів, усвідомити психологічні механізми досягнення їхнього позитивного ставлення до педагога.

Ідеї навчання в працях І. Франка ґрунтовано на теорії пізнання, якій він надавав великого значення. Учений вважав, що знання є продуктом людських відчуттів і доходять до мозкових центрів із зовнішнього світу за посередництвом “зміслів” (чуттів) особистості. Він наголошував, що пізнання – це відображення не суб’єктивного “я”, а об’єктивних явищ. Але цей процес проходить у кожній людині індивідуально, за допомогою утворення власних “зміслів” та самостійного їхнього інтерпретування. На думку І. Франка, пізнання починається із перцепції – сприймання імпульсів, що діють на організм людини і за допомогою нервів передаються до мозкових центрів. Саме тут відбувається розумова робота як упорядкування отриманих вражень засобами власних зміслів, що набуті унаслідок спостереження, аналізу фактів, здійснення власних висновків. У праці “Із секретів поетичної творчості” І. Франко обґрунтовував процес пізнання: “Перша часть сього процесу, т. є. натиск імпульсів на наш організм і доношення їх до мозку відбувається без нашого співуділу, зате друга часть – проектування вражень назверх, їх уміщування в зверхньому світі – відбувається не без праці нашого розуму, є здобутком довгого досвіду поколінь і кожного осібника...” [1: т. 31: 72]. Ці ідеї І. Франка актуальні для сучасної освіти

й перегукуються з головними положеннями теорії конструктивізму, що визначає філософські засади світових освітніх змін. Згідно з цією теорією, учні не отримують готові знання, а конструюють їх самостійно шляхом індивідуальної розумової діяльності. Пізнаючи об'єктивну реальність, вони поєднують нову інформацію з власним досвідом, визначають її об'єктивний сенс і відповідно виробляють своє розуміння. І. Франко зазначав, що людина пізнає світ таким, яким показують його її смисли. При цьому вона вчиться контролювати матеріали, що передають сукупність різних смислів, їхніх комбінацій як вияв досвідів багатьох людей та поколінь. Саме завдяки внутрішній розумовій діяльності вона виробляє власне бачення унаслідок самостійного дослідження й аналізу.

Зазначена вище думка зовсім не означає, що І. Франко заперечував об'єктивність пізнання. Навпаки, у праці “Наука і її взаємини з працюючими класами” він не погоджувався з думкою багатьох представників класичної філософії про неможливість пізнання законів природи й необхідність звернення до себе самого, до роздумів про вищі матерії, чесноти [1: т. 45: 32]. Він відстоював думку, що поза природою немає пізнання, правди, а тому людина повинна вивчати природу, щоби пізнати правду. У цьому якраз полягає завдання науки. У цій же праці І. Франко критикує безплідні знання, відірвані від реального життя. Він визначає головну мету науки – “вчити нас пізнавати закони природи і вчити нас користуватись з тих законів, уживати їх у боротьбі з тою ж самою природою” [1: т. 45: 32]. Аналізуючи роботи І. Франка, ми доходимо висновку, що, з одного боку, пізнання, оволодіння знаннями вимагає спостереження, накопичення реальних фактів, їхнього аналізу з опорою на попередній досвід; з іншого – користування цими знаннями в житті, застосування їх у практичній діяльності сприяє набуттю нового досвіду, що удосконалює саму особистість і вносить зміни в реальну дійсність.

У зазначеній праці І. Франко наголошував на важливій ідеї про те, що пізнання, зокрема наука, є натхненною розумовою працею, спрямованою на проникнення в суть природних явищ, на глибоке дослідження реальності, виконання різноманітних розумових дій. І в інших творах неодноразово проходить думка, що знання, засвоєні без наполегливої праці людини, у готовому вигляді є мертвими, позбавленими життя. Саме вчителі Міхонський (“Борис Граб”), Омелян Ткач (“Учитель”) стимулювали учнів до пошуку власного розуміння й вироблення власного бачення природних явищ. Вони спонукали учнів до мислення, ретельного обдумування запитань, що їх поставив учитель, дбали, щоб знання стали здобутком духової праці. Вони методом діалогу з учнями скеровували їх до відкриття для себе знань, розвитку уяви, спираючись на власний досвід і здобуті знання. Головне, чого досягали ці вчителі, – це вироблення учнями власних суджень, поглядів, особистісних концепцій.

Читачеві цікаво спостерігати, як учитель Міхонський вчив свого учня Бориса конструювати особистісні знання. Прочитавши один раз “Одіссею”, Борис успішно переказав зміст твору своїми словами. Читаючи на прохання учителя цей твір вдруге, хлопець нарешті відкрив для себе її другу половину. Під час повторного

читання хлопець відчув зв'язок подій цього твору з реальним, власним життям, своїм та своїх батьків. Читаючи, він нібито бачив рідне село, односельчан, переживав ті почуття, що й герої твору. На цьому прикладі І. Франко розкрив етапи результативного навчального процесу. Первинний етап – це розуміння змісту інформації, логіки її розгортання; другий – це не тільки проникнення в сутність явища, а й вироблення власного розуміння через налагодження зв'язку нової інформації з власним досвідом і збагачення цього досвіду. Саме цей етап автор словами вчителя називав планіметричним, що означає бачити явище цілісно, системно, його ґрунт, як площу, на якій стоїть сам учень [1: т. 18: 184]. Проте важливим на шляху пізнання є третій етап, під час якого учень виробляє стереометричний погляд – бачить явище як окремих світ, наділений власним рухом і життям. Вищим рівнем пізнання є власна концепція бачення явища з позицій різних наук. На цьому етапі явище усвідомлюється в системі цілісної природи як важливий її елемент. Аналізуючи твір, І. Франко показав іншу роль вчителя, який опосередковано впливає на особистість, тобто не повчає учня, а спонукає, підбадьорює його на шляху пізнання. Він не дає учневі конкретних знань, а пропонує лише шляхи пізнавальної діяльності, дотримуючись яких особистість самостійно знаходить рішення, доходить власних висновків. Цікавою для сучасної освіти є думка письменника про те, що кожна особистість будує власне розуміння явищ, котре відмінне від інших, оскільки спирається на факти, що їх інші інтерпретують по-своєму або не володіють ними, адже завжди оперують власним досвідом. Такий підхід є підтвердженням того, що учень, переказуючи слова вчителя, все одно буде вкладати в них свій сенс, дещо відмінний від педагогового.

Вагомою, корисною ідеєю для навчання в контексті сучасної філософії освіти є наголошення на необхідності пізнання теорії через вирішення практичних проблем замість вивчення абстракцій, стереотипних думок. На думку І. Франка, навчальні дисципліни учням доцільно вивчати шляхом взаємодії з природними об'єктами, виконуючи власні експерименти, вивчаючи історію конкретних людей. Навчання не буде механічним процесом, якщо учні бачитимуть зв'язок наукової інформації з реальним життям, з потребами народу. У такому разі знання учнів не стануть формальними і набудуть для них сенсу. Важливо також, щоб знання, що їх отримують учні в школі, розвивали й задовольняли їхні потреби. І. Франко неодноразово висловлював думку, що пізнання існує не заради пізнання, а задоволення реальних потреб суспільства.

Задоволення потреб сприяє підвищенню позитивної мотивації навчання. У педагогічних працях І. Франка показано, що інтерес школяра до навчання зростає, якщо він знаходить відповіді на важливі для нього питання. Ми також бачимо, що стимулювання учнів до самостійного мислення, нешаблонного міркування, надання їм змоги відкривати для себе таємниці перетворює навчання в цікавий для них процес, а тому розвиває позитивну мотивацію навчання. Інший висновок, одержаний із праць І. Франка, – успіх учня у навчанні, досягнення перемоги на кожному

етапі цього процесу також впливає на мотивацію особистості. Вагоме значення має ставлення вчителя до школярів. Їхня увага до особистості учня, зокрема до його міркування й думки, позитивна емоційна підтримка, віра в їхні сили також підбадьорює учнів, стимулює до навчання. Підсумовуючи, доцільно засвідчити, що І. Франко глибоко проаналізував особливості процесу пізнання людини. Кожний педагог, вивчаючи його наукові праці й оповідання має змогу усвідомити, що процес навчання – це організація навчально-пізнавальної діяльності учнів, під час якої вони за посередництвом учителя набувають досвід самостійного нестереотипного мислення, пошуку істини, вироблення особистісних знань. Учитель повинен навчати їх мислительних дій, за допомогою яких вони розвивають здібності власного міркування й самостійного вироблення висновків.

Критичні зауваження щодо авторитарної, традиційної школи знаходимо також у статті “Наші народні школи і їх потреби”. І. Франко гостро критикував несистемне навчання, перенасичене інформацією, засвоїти яку учням не дуже легко. Він вважав, що учні вивчають багато предметів, але не усвідомлюють зв’язку між ними, їхнього стосунку до реального життя. Вони змушені засвоювати багато інформації. “А що ж із того виходить? А виходить те, що сільський хлопчина кілька літ ходить до школи, не раз о голоді, о холоді, душиться в ній і тратить здоров’я, час і силу, слухає викладів про історію, астрономію, географію і т. і., а вийшовши зі школи, не тільки зараз забуває всю ту премудрість, але за два-три роки забуває зовсім читати” [1: т. 46: кн. 2: 114]. І. Франко доходить висновку, що низький рівень знань дитини зумовлений тим, що вчитель не ставить конкретних дидактичних цілей ні для себе, ні для учнів, а тому вони не усвідомлюють значущість шкільних знань, їхньої користі та цілісності. Головне, учні не навчаються тому, що їм необхідно й що викликає в них інтерес. Унаслідок цього дитина не тільки не оволодіває знаннями, що стають складовою її досвіду, а й не розвиває свої розумові здібності й пізнавальні потреби.

У цій праці І. Франко також висвітлив складні умови розвитку шкільництва в Галичині. Аналізуючи статистику, він ствердив, що загалом по селах переважають однокласові або двокласові школи. Але таких шкіл, що мають по 2–5 класів або й більше, зовсім мало. Такий стан засвідчує низький рівень грамотності й освіченості молоді у краї. Коштів, що видаються на утримання шкіл й оплату вчителям, недостатньо. Тому багато шкіл закриваються. Умови навчання й праці в школі складні. В одній невеличкій школі одночасно навчаються 60 або 100 дітей, і сидять вони по кілька годин в задусі й такому смороді, що їм не тільки важко вчитися, а й дихати. Але ще важливішою проблемою школи, на думку І. Франка, є недостатність досвідчених, здібних учителів. Він зазначав, що маленька платня не дає змогу вчителю прогодувати себе і свою сім’ю, і з сумом згадував випадки, коли декілька учителів на посаді померли з голоду. Тому кваліфіковані, талановиті вчителі кидають школу, натомість частіше приходять випадкові люди, нездібні й байдужі до шкільної справи, і марнують час собі й дітям, витрачаючи лише гроші громади. І. Франко

наголошував на значній ролі вчителя для школи, навчання й виховання дітей. "Учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготований, несумлінний, то й школа ні до чого" [1: т. 46: кн. 2: 113]. А тому його висновок такий: "Доброго учителя треба також поставити в такі умови, щоби він міг щось добре зробити" [1: т. 46: кн. 2: 113]. Письменник також пропонував для ефективної творчої праці вчителя дати йому більше свободи й зменшити кількість органів управління, що контролюють його діяльність.

Читаючи наукові статті, художні твори І. Франка, варто засвідчити, що він науково й ґрунтовно розглянув, проаналізував майже усі глобальні проблеми педагогіки, хоча, як вже було зазначено, не мав практичного педагогічного досвіду. Його ідеї актуальні для сьогодення, оскільки в багатьох родинах, середніх навчальних закладах не вирішуються проблеми виховання й навчання дітей та спостерігаються ті труднощі, про які писав учений. Високий науковий рівень і вагомість його педагогічних ідей виявляються в тому, що вони співзвучні із головними положеннями сучасної філософії освіти, висновками сучасних психолого-педагогічних досліджень.

Література:

1. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Надія Заячківська (Львів)

Погляди Івана Франка на моральне виховання (за збіркою "Мій Ізмарагд")

У духовній скарбниці України Іван Франко займає особливе місце. Відомий письменник, публіцист, учений, філософ, громадський діяч – ось далеко не повний перелік виявів його багатогранного таланту. Особливий інтерес і вболівання в письменника викликали проблеми, пов'язані зі станом освіти українського народу, виховання дітей та юнацтва, розвитку національної школи. Про педагогічні погляди І. Франка свідчить низка статей, в яких він розглядав животрепетні проблеми української освіти: "Мисль о еволюції в історії людськості", "Чого ми вимагаємо?", "Середні школи в Галичині в рр.1875–1883", "Народне шкільництво", "Наші народні школи та їх потреби", "Женщина-мати", "Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах" тощо.

Педагогічні ідеї видатного письменника залишаються не до кінця вивченими. У радянський час найвідомішими працями, які висвітлювали цю проблематику, були книги В. Смалія "Педагогічні ідеї Івана Франка" [7] та "Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання" (упорядник О. Дзевєрін [3]). У період незалежності Украї-